

دقتمندی در تحقیقات کیفی

محمد عباسزاده^۱، فرهاد شمسی‌متنق^۲

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۱۵)

چکیده:

انجام مطالعات اجتماعی تجربی به روش کیفی و فضای تکوینی و در حال جافتادن این روش‌ها بحث ارزیابی این تحقیقات و اعتبار و دقتمندی یافته‌های این پژوهش‌ها را مطرح کرده است. به‌خصوص این مسئله در کشور ما با حجم پایین مقالات چاپ‌شده در این زمینه، بسیار نمایان بوده و جست‌وجوی منابع و مقالات مرتبط با بررسی استانداردهای ارزیابی تحقیق کیفی و انگشت‌شمار بودن آن‌ها گواهی بر مسئله‌مند بودن این موضوع است. کنکاش در این موضوع، دغدغه نویسندگان این نوشتار است. در این کار پژوهشی سه بخش مولفه‌های تحقیق، معیار تحقیق و استراتژی‌های تحقیق از هم تفکیک گردیده‌اند. با بررسی مولفه‌هایی همچون ویژگی‌های محقق، چهارچوب مفهومی، عوامل زمینه‌ای، اهداف و سئوالات تحقیق، رویه‌های جمع‌آوری داده، مدیریت و تحلیل داده‌ها، بر اهمیت رعایت معیارهای دقتمندی در هر یک از این مولفه‌ها تاکید می‌شود. این مقاله به تفکیک معیارهای دقتمندی از استراتژی‌های دقتمندی و البته ارتباط بین این دو اصرار دارد. برای حصول دقتمندی، معیارهای متنوعی توسط اندیشمندان ارائه شده است که برخی از آن‌ها عبارتند از: قابل قبول بودن، قابلیت انتقال، قابلیت اتکاء، قابلیت تاییدپذیری، انسجام، کفایت نمونه‌گیری، اعتبار کاربرپذیری و اعتبار اخلاقی. این معیارهای با شدت و ضعف هر یک با استراتژی‌هایی همچون تفحص هم‌تا، بازتاب‌پذیری، توصیف

۱ - عضو هیات علمی دانشگاه تبریز (نویسنده مسئول) m.abbaszadeh2014@gmail.com

۲ - دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه دانشگاه تبریز f.shamsi411@gmail.com

فربه، کنترل عضوها، مشاهده‌کننده‌بیرونی، پیچیدگی تحلیل و کفایت مرجع در ارتباطند.

مفاهیم اصلی: تحقیق کیفی، دقت‌مندی، مولفه‌های تحقیق، معیارهای دقت‌مندی، استراتژی‌های دقت‌مندی.

مقدمه

محققان کیفی در تلاشند تا «ساختار عمیق دانشی» را درک کنند که از برخورد رودررو و مستقیم با مشارکت‌کنندگان، گذراندن زمان بسیار در میدان مطالعه و تفحص برای تحصیل معانی دقیق، حاصل می‌شود. در طی مطالعه یا بعد از آن، همواره محققان کیفی سئوالاتی را برای ارزیابی کار خود می‌پرسند: "آیا به درستی کار را انجام داده‌ایم؟"، "آیا ما گزارش اشتباه یا نادرست منتشر کردیم؟" و "آیا امکان رسیدن به یک پاسخ صحیح ممکن است؟" برای پاسخ به این سئوالات، محققان لازم است به هر سه عامل **خود، مشارکت‌کنندگان و خوانندگان گزارش**، توجه کنند. برای پاسخ به این سئوالات، گفتمان‌های چندگانه یا چندوجهی وجود دارند که در باب اعتبار و ارزشیابی روایت کیفی بصیرت‌هایی را به ما می‌دهند (Creswell & Poth, 2018: 331). علی‌رغم وجود اجماع در بین نظریه‌پردازان بر سر لزوم معیارهای ارزیابی کیفیت و نقش حیاتی آن‌ها، اما ماهیت این معیارها برای اندیشمندان یگانه نبوده و انواع گونه‌گونی از استانداردها کیفیت تحقیق کیفی وجود دارد. هرچند در تحقیقات کمی، ادبیات ارزشیابی کیفیت تحقق، بسیار غنی، توسعه‌یافته و تا حدزیادی یکدست است اما با مراجعه منابع روش‌شناختی و معرفت‌شناختی مطالعات کیفی مشاهده می‌گردد که پژوهش‌های کیفی از لحاظ ادبیات نظری ارزشیابی کیفیت تحقیق، هنوز در مراحل تکوین هستند و آن غنا و یکدستی مطالعات کمی را ندارند. لذا ارائه ملاک‌های ارزیابی کیفیت تحقیق کیفی اصلی‌ترین چالشی است که محققان کیفی با آن مواجه هستند.

با توجه به نظریات جاافتاده و راهکارهای عملیاتی موجود در زمینه ارزشیابی کیفیت تحقیقات کمی، جریان‌های اصلی تفکر در تحقیق کیفی گاه به دنبال تبعیت از معیارهای تحقیقات کمی بوده‌اند و گاه با کنار نهادن این استانداردها، به دنبال معیارهای خاص و ویژه برای روش‌های کیفی هستند. به عبارت روشن‌تر، در باب همسانی یا غیرهمسانی معیارهای کیفیت در تحقیقات کمی و کیفی، بطور کلی می‌توان به سه دسته موضع‌گیرها اشاره نمود: اول، آنان که به یکسانی و قابلیت کاربرد معیارهای تحقیق کمی در تحقیق کیفی معتقدند. دوم، آنان که به این یکسانی معتقد نبوده و معیارهای جایگزین و خاصی را برای تحقیقات کیفی ارائه می‌کنند. و دسته سوم، ضرورت و امکانی

برای ارائه معیار نمی‌بینند و از این کار سرباز می‌زنند. مبنای این اختلاف که معیارهای روش کمی و کیفی با هم یکسان هستند یا متفاوت به اختلاف در رویکردهای پارادایمی اثبات‌گرا^۱ و تفسیری^۲ مربوط می‌شود. پارادایم اثبات‌گرا قائل به امکان شناخت، وجود قوانین عام تغییرناپذیر، عینی و قابل کشف، نفی دانش پیشینی و کاربرد خرد و تجربه در شناخت است (امیدی، ۱۳۹۲: ۱۰۱) و در مقابل آن تفسیرگرایی قائل به عدم امکان شناخت بیطرفانه و عدم وجود قوانین عام تغییرناپذیر و عینی بوده و به نسبی بودن واقعیت معتقدند. اصلی‌ترین اختلاف دو پارادایم مذکور، مربوط به لحاظ کردن و یا نکردن معنا و اراده به کنش انسان است. ارتباط هستی‌انسانی و هستی اجتماع انسانی با مفاهیمی همچون اراده، انگیزه و معنا، منجر به این می‌گردد که پدیده‌های انسانی ماهیتاً متفاوت از پدیده‌های طبیعی باشند و نتوان این دو نوع پدیده و نیز روش مطالعه آن‌ها و ارزیابی کیفیت مطالعه آن‌ها را یکی دانست. باور به تمایز پدیده‌های انسانی از طبیعی، عده‌ای از اندیشمندان علوم اجتماعی را برای ارائه ملاک‌های خاص ارزیابی کیفیت تحقیقات اجتماعی وا داشت.

در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ مسئله فقدان آشکار استاندارد کیفیت در تحقیقات کیفی توسط دانشمندان علوم اجتماعی به شدت مورد بحث قرار گرفت. این مباحث منجر به این گردید که محققان برجسته کیفی، روزه‌روز کمتر از معیارهای اعتبار^۳ و پایایی^۴ مربوط به روشهای کمی، استفاده کنند. اینان استدلال می‌کردند که منشاء مفاهیم اعتبار و پایایی مربوط به پارادایم کمی بوده و مناسب تحقیقات کیفی نیستند. این محققین بحث می‌کنند که رویکردهای کمی و کیفی به تحقیق بطوربنیادی متفاوت از هم هستند. لذا دقت‌مندی در تحقیق کیفی نباید بر روی مفاهیمی همچون اعتبار، پایایی و تعمیم‌پذیری تمرکز کنند (Rambaree, 2007: 7). بنا به نظر اشتراوس و کوربین^۵ اصل «علم خوب» باید حفظ شود، اما لازم است این اصول برای مناسبت یافتن با تحقیقات کیفی مجدداً تعریف شود. در پاسخ به این ضرورت مطرح‌شده، لینکلن^۶ و گوبا^۷ معیارهای جدیدی را برای دقت‌مندی، توسعه دادند و جایگزین مفاهیم کمی قبلی نمودند (Wet & Erasmus: 2005, 28). محققان کیفی از واژگان دقت‌مندی^۸ و قابلیت اعتماد^۹، که به کیفیت پژوهش‌های کیفی ارجاع دارند، استفاده

1. positivism
2. interpretationsm
3. reliability
4. validity
5. Strauss & Corbin
6. good science
7. Yvonna Lincoln
8. Egon Guba
9. rigor
10. trustworthiness

می‌کنند (Liamputtong, 2019: 19). دقت‌مندی در برگیرنده رویکردی نظام‌مند است که در تمامی مراحل انجام پژوهش، از جمله طرح تحقیق، تحلیل داده‌ها، تفسیر و نهایتاً بازنمایی یافته‌ها، باید لحاظ شود. از دقت‌مندی در منابع متنوع با عناوینی مانند قابلیت‌اعتماد^۱، نیکویی^۲، روایی^۳ و چند نام دیگر یاد می‌شود (Hays and at al, 2016: 173).

نکته‌ای که با حصول دقت‌مندی رابطه تنگاتنگی دارد لزوم توجه کردن به این مهم است که ما برای ماهیت تحقیقات کیفی چه تعریفی در نظر داشته باشیم. در حقیقت ما با تمهیدات مربوط به دقت‌مندی در تلاشیم ماهیت ویژه‌ای که از تحقیق کیفی در نظر داریم را حفظ کنیم. مطالعه‌ی سیر تغییر و تحولات تحقیق کیفی، حاکی است که پژوهش‌های کیفی همواره تعریف، ویژگی و عمل‌های یگانه‌ای را در طول تاریخ خود نداشته و در دوره‌های متنوع، از دریچه‌ها، نگاه‌ها متعدد و به آن نگریده شده است. دنزین و لینکلن (2017) به مقاطع تاریخی تحقیق کیفی اشاره می‌کند. از نظر ایشان مراحل تاریخی تکوین روش کیفی باتوجه به بسترهای ملی، با هم تفاوت‌هایی داشته‌است. این مقاطع در ایالات متحده عبارتند از مقاطع هفت‌گانه: سنتی، مدرن، دسته کارهای میهم، بحران بازنمایی، روایت به جای نظریه، جانبدارانه بودن و آینده در پیشرو. هر مقطع معیارهای ویژه و مورد تاکید خود را در باب دقت و صحت یافته‌ها، داشته است.

به عنوان یک مفهوم، دقت‌مندی شاید از نظر کیفیت فرآیند تحقیق بهترین فکر باشد (Given, 2008: 795). اما لازم است توجه شود که پیگیری دقت‌مندی تنها دلمشغولی یک پژوهش نبود و جنبه‌های تخیل^۴ و عملگرایی^۵ کار پژوهش، ایده‌آل دقت‌مندی را از دوسو به چالش کشیده‌اند. هرچند هرچند قواعد و استانداردهای تحقیق کردن حائز اهمیت هستند، اما کافی نیستند. هم جمع‌آوری داده‌های دقیق و صحیح و هم تفسیر هنرمندانه، خلاقانه، تخیلی، هر دو برای آزمون نظریات مربوط به رفتار انسانی و همچنین تدوین سیاست‌های عمومی و توسعه طرح‌های تحولات اجتماعی ضروری هستند. تحقیق اجتماعی یک پیشه‌ی هنری است، همانطور که یک کار علمی است و در فرایند تحقیق هیچ تضادی بین این دو نیست. ما باید از تخیل خود استفاده کنیم، چرا که نمی‌توانیم رویه‌های یکنواختی را برای مقابله با مشکلات کاملاً متنوع که بخشی مشروع از تحقیقات اجتماعی است، اتخاذ کنیم (Gray & et al, 2007: 343).

1. trustworthiness
2. goodness
3. validity
4. imagination
5. pragmatism

همچنین در حال حاضر صداهایی در اعتراض به دوراهی پابندی به معیارهای دقتمندی از یکسو و عملگرا بودن و عدم پابندی به این معیارها از سوی دیگر به گوش می‌رسد. در عرصه عمل، افراد قائل به این جهان‌بینی از روش‌های متعدد گردآوری داده که به بهترین وجه پاسخگوی سوال پژوهشی باشند استفاده می‌کنند، بر پیامدهای عملی پژوهش تمرکز کرده و بر اهمیت انجام پژوهش که به بهترین وجه پاسخگوی مسئله پژوهش باشند تاکید می‌کنند (کرسول، ۱۳۹۱: ۳۷). به نظر می‌رسد مباحث «ارزیابی کیفیت تحقیقات کیفی»، که سابقه‌ای چهار دهه‌ای دارد، هنوز در آغاز راه است و برای رسیدن به توسعه و ادبیات غنی نیازمند تلاشهای زیادی است. بالطبع با توجه به ماهیت رو به تغییر تحقیقات کیفی، معیارها و استانداردها نیز دچار تغییر خواهد شد. در حال حاضر، در دوره طلایه سیالیت شناختی مطرح‌شده از سوی نظریات پست‌مدرن، به نظر می‌رسد حتی معیارهایی که در این نوشته مورد بررسی قرار گرفته‌اند، ممکن است از رونقشان کاسته شود.

«هنر بدون علم، هیچ است» این کلامی است که استاد پارسی، ژان مینیو، درباره کلیسای جامع میلان به هنگام احداث آن در سال ۱۳۹۸ بر زبان آورد. سخن او در پاسخ به این عقیده تلقی می‌شد که در آن هنگام در تکوین بود. اینکه «علم چیزی است و هنر چیزی دیگر» (کوماراسوامی، ۱۳۸۱: ۱۲). در توسعه معیارهای ارزشیابی به نظر می‌رسد که دیگر لازم است صبغه هنری و ادبیاتی داشتن کار تحقیق کیفی مورد اذعان قرار گیرد و معیارهایی حتی برای حضور هنر و ادبیات در تحقیق و علم منظور شود.

در کشور ما، کساد و ضعف حوزه نظریه‌پردازی و نظریه‌سازی و وجود موانع اساسی فرهنگی، تاریخی، سیاسی و اجتماعی برای رشد علم (رفیع‌پور ۱۳۹۰)، طباطبایی (۱۳۸۷) و (۱۳۹۳)، زیباکلام (۱۳۹۵) و پورعزت و همکاران (۱۳۸۸)) از یک‌سو، و رونق بازار پژوهش‌های کمی از سوی دیگر، منجر به این شده است که مباحث ارزشیابی تحقیقات کیفی چندان غنا و قوتی نداشته باشد در ایران، پیشینه پژوهش‌های کیفی بسیار کوتاه است. در واقع در ایران جایگاه واقعی پژوهش‌های کیفی روشن و مشخص نیست و غالب پژوهش‌ها کمی‌اند. به نظر می‌رسد دلایلی چون سهولت و آسانی، سرعت نتیجه‌گیری، بی‌نیازی از امکانات و تجهیزات مفصل، تعمیم‌پذیری، عدم پیچیدگی، پذیرش عمومی از سوی مراکز و سازمان‌های حمایت‌کننده و امکان استفاده و به کارگیری از پنین پژوهش‌هایی را بیشتر فراهم کرده است (ساعی‌ارسی، ۱۳۸۴: ۲۲). با جستجوی اینترنتی مقالات مربوط با بررسی معیارهای تحقیق کیفی، مشاهده می‌شود، نگارش مقالات در این باب، تنها به تعداد انگشتان دست بوده و این امر نشانی از فقر ادبیات نظری حول این موضوع و لزوم کار و تلاش بیشتر است. با این دغدغه، در این کار پژوهشی هدف نویسندگان کنکاش در مفهوم دقتمندی و سعی در ترسیم مختصات آن است. بدین منظور بحث خود را در سه بخش پیش خواهیم برد که عبارتند از ارتباط دقتمندی با مولفه‌های تحقیق، معیارهای دقتمندی و استراتژی‌های دقتمندی. در این نوشته،

بخصوص تاکید ما بر لزوم تفکیک مباحث «معیارها» و «استراتژی‌های» دقت‌مندی است که هرچند در منابع لاتین این تفکیک رایج است (Hays, 2014: 123). اما با مراجعه به منابع داخلی ملاحظه می‌گردد که در منابع فارسی شیوع و عمومیت نداشته و هر دو مولفه، تحت عنوان معیارها، یک‌کاسه شده‌اند. ضروری است تا معیارها و راه‌کارهای نیل به این معیارها (استراتژی‌ها)، جهت دقت بیشتر و غنا یافتن بحث از هم جدا شوند.

دقت‌مندی و مولفه‌های تحقیق

مولفه‌های تحقیق، تک‌تک عناصر و اجزای سازنده‌ای هستند که با قرار گرفتن در کنار همدیگر، یک تحقیق را می‌سازند (Hornby, 2016: 248). اجزاء تحقیق به عنوان بستر، زمینه‌ها، مصادیق، عناصر، ابزارها و اقدامات، میدان‌هایی هستند که بحث دقت‌مندی را باید در آن‌ها همواره رعایت و مورد کنکاش قرار داد. البته اینکه چه چیزهایی باید به عنوان مولفه در نظر گرفته شوند خود مورد مناقشه است. لوبلیچ^۱، دقت‌مندی را از نقطه‌نظر گستره شمول و مرزبندی مولفه‌های مربوط، غیر روشن می‌داند. به عنوان نمونه وی به این نکته اشاره می‌کند، در حالی که برخی منابع «اخلاق پژوهش» را نیازمند تحقق معیارهای دقت‌مندی می‌دانند، منابع دیگر اخلاق را از حوزه مباحث دقت‌مندی خارج می‌کنند (Matthes, 2017: 107). البته باید توجه داشت که حضور و نحوه انسجام‌یافتن و ترکیب این مولفه‌ها در تحقیقات کیفی، به پارادایم و سنت پژوهش مورد انتخاب (مانند مطالعه موردی، پدیدارشناسی، تئوری زمینه‌ای و ...) بستگی دارد. برخی از مولفه‌های برجسته تحقیقات علوم اجتماعی که تمهیدات دقت‌مندی را باید در آن‌ها مورد ارزیابی قرار داد، به قرار موارد زیر می‌باشند.

۱- ویژگی‌های محقق^۲: از جمله مولفه‌های اساسی هر تحقیقی، محقق و پیشبرنده‌ی آن تحقیق است. محققین اجتماعی جهت انجام تحقیقات خود، نیازمند یکسری ویژگی‌ها هستند که برخی از این ویژگی‌ها، عام بوده و برای انجام صحیح هر تحقیقی لازم هستند. و برخی دیگر ویژگی‌های خاص بوده که در ارتباط با نوع تحقیق و شرایط اجراء آن ضرورت پیدا می‌کنند. برخی از ویژگی‌های عام عبارتند از: ذهن تحلیل‌گر داشتن، مردمی بودن و توان برقراری ارتباط اجتماعی با افراد میدان، توان حفظ آرامش و خونسردی، هوشمندی، کنجکاوی، توان انجام واکنش‌های سریع در مواقع ضروری، تعهد، سطح عالی مهارت در ارتباط کلامی و نوشتاری، دلسوزی و قاعده‌مندی (ibid: Mustard, 2014). و شماری از ویژگی‌های خاص عبارتند از، ویژگی‌های بیولوژیک و یا

1. Löblich, Maria
2. researcher characteristics

خصوصیات و استعداد‌های ساختار روانی شخصیت فرد و یا پایگاه اجتماعی او. و همچنین برخی تواناییها و مهارت‌ها که از طریق آموزش و طی فرآیند تجربه کردن، حاصل می‌شود. در مجموع این پارامترهای خاص و فردی موجب تشخیص و تمایز یافتن محققان از همدیگر و گرفتن رنگ خاص و ویژه‌ی می‌شود که بسته به تحقیق و مراحل خاص تحقیق، جهت حصول نتیجه‌ای بهتر، صحیح‌تر و دقت‌مندتر، برخی از محققین به دیگران اولویت می‌یابند. به‌طور مثال موفقیت تحقیق یک محقق متولد روستا، در پژوهش‌های روستایی چه از نظر توان برقراری ارتباط با روستائیان و چه از نظر فهم کنش افراد، از سایر محققین بیشتر است. برای برخی تحقیقات نیز ویژگی‌های جنسیتی محقق حائز اهمیت است. برخی از میدان‌ها هم فقط به روی افراد عضو باز هستند و امکان حضور عمومی در آن‌ها نیست و داشتن پایگاهی در آن گروه و سازمان لازمه انجام تحقیق است.

انتخاب مهم مرتبط با مبحث دقت‌مندی، که همه پژوهشگران اجتماعی ناچار از آن هستند، این است که چه موضعی در قبال فرایند پژوهش و شرکت‌کنندگان در این فرایند اتخاذ کنند. این مواضع از انفعال کامل تا درآمیختگی کامل محقق در میدان را دربرمی‌گیرند. موضع سنتی «علمی»، که در ارتباط با تحقیقات کمی است، موضع «مشاهدگر منفصل»^۱ است. پژوهشگر، یک مشاهده‌گر ناظر بی‌طرف و خونسرد دانسته می‌شود، بخصوص در جریان فرایند گردآوری داده‌ها. استدلال می‌شود که ارزش‌ها و ترجیحات پژوهشگر می‌توانند عینیت پژوهش و ارزشمند بودن نتایج را تهدید کنند. بنابراین انفعال ارزشی ضرورتی است برای تولید معرفت قابل اطمینان (بلیکی، ۱۳۹۶: ۷۶). در سوی دیگر این باور، موضعی قرار دارد که تحت عنوان «میانجی زبان‌ها»^۲ از آن یاد می‌گردد و ایده‌ی انفعال را نفی می‌کند. در این موضع، پژوهشگر میانجی زبان‌های عامیانه روزمره و زبان فنی علوم اجتماعی است. پژوهشگر به صورت فعال بر مبنای تعبیری که شرکت‌کنندگان زیست‌جهان دارند، تعبیری برمی‌سازند. فرایند برساختن این تعبیر یک فرایند خنثی نیست. موقعیت‌های اجتماعی، جغرافیایی و تاریخی، همچنین علایق پژوهشگر، بر ماهیت تعبیر و تفسیر برساخته‌ی او اثر می‌گذارند. براین اساس، عینیت منفصل غیر ممکن دانسته می‌شود. چرا که صدای پژوهشگر و نویسنده همواره در تعبیر و تفسیر وی حاضر است. این درآمیختگی حتی در موضع مربوط به نظریات انتقادی به حدی است که پژوهشگر در نقش یک «شریک متفکر»^۳ ظاهر می‌شود که درگیر رهایی مردم از هر ستمی است که تجربه می‌کنند (همان: ۷۷). ویژگی درآمیختگی در تحقیقات اجتماعی و تحصیل معیارهای دقت‌مندی از جمله چالش‌های بنیادی هر تحقیق کیفی است.

-
- 1 . detached observer
 - 2 . mediator of languages
 - 3 . reflective partner

در تحقیقات کیفی پژوهشگران خود به عنوان ابزار اصلی جمع‌آوری داده‌ها لحاظ می‌گردند و پروتکل‌ها و سایر ابزار تحقیق در درجه دوم اهمیت قرار می‌گیرد (ibid: Creswell & Cherly, 2018). در روش‌های کیفی اعتبار خود محقق مهم است. محقق، موتور و عامل اصلی انجام تحقیق اجتماعی است. پژوهشگر اصلی‌ترین عامل اجراء پروتکل‌های دقت‌مندی است و مسئولیت اصلی توجه به معیارها و اجرای استراتژی به عهده‌ی اوست. اما نکته مهم اذعان به این نقش و ارزیابی آگاهانه حضور و دخالت‌های طبیعی است. در این پژوهشها ذهنیت محقق حضور دارد و باید گزارش گردد. حتی در پارادایمی همچون رویکرد انتقادی علاوه بر ذهنیت محقق، از او انتظار تاثیر و تغییر نیز می‌رود. پژوهش‌های انجام یافته به روش خود-مردم‌نگاری، مثال عالی هستند که در آن‌ها خوداظهاری محقق نقش محوری در تحقیق دارد. مثلا، فاضلی (۱۳۹۶) در بررسی زنانه‌شدن فضای شهری تهران با سود جستن از خود-مردم‌نگاری و اذعان به جنسیت و طبقه اجتماعی خود، تحلیلش را پیش می‌برد.

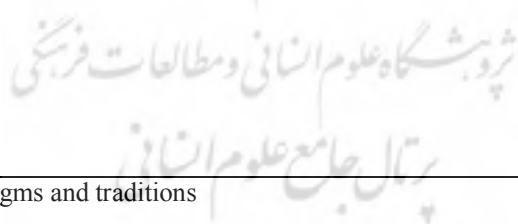
۲- چهارچوب مفهومی^۱: در حالی که چهارچوب نظری بیشتر مختص تحقیقات کمی می‌باشند، چهارچوب مفهومی روندی رایج در تحقیقات کیفی هستند. چهارچوب مفهومی، به عنوان درستاورد یک تحقیق، ساختاری است، که به باور محقق، تسلسل طبیعی پدیده مورد مطالعه را بهتر می‌تواند تبیین کند. این چهارچوب با مفاهیم، تحقیقات تجربی و تئوریهای مهم مورد استفاده در ارتقاء و نظام‌مندسازی دانش مورد توجه محقق، مرتبط است. چهارچوب مفهومی تبیین خود محقق است که چطور مسئله تحقیق می‌تواند کنکاش گردد (Adom, 2018: 439). یا به عبارت دیگر، محقق ممکن است بر این عقیده باشد که مسئله تحقیقی‌اش تنها با ارجاع یک نظریه و یا مفاهیم اخذ شده از یک نظریه، معنا دار نمی‌باشد که در این شرایط، محقق ممکن است ملزم به این شود که دیدگاه‌های موجود در ادبیات مربوط به یک وضعیت معین (هم نظری و هم به‌دست آمده از یافته‌های تجربی) را، با هم ترکیب بنماید. این ترکیب ممکن است مدل و یا چهارچوب مفهومی نامیده شود که به طور اساسی باز نمودی است از انسجام‌یافتن^۲ راه‌های نگاه کردن به مسئله (Imenda, 2014: 189). چهارچوب‌های مفهومی بخصوص به دلیل نقش محوری که برای امکان تعمیم یافته‌های تحقیق کیفی فراهم می‌کنند، حائز اهمیت هستند. دقت‌مندی یافته‌ی پژوهش و چهارچوب مفهومی ترسیم‌شده در طول تحقیق، نقش اساسی در امکان تعمیم یافته‌ها به زمینه‌های مشابه دارند و از ارکان تعمیم یافته‌ها به موارد مشابه هستند.

۳- عوامل زمینه‌ای^۳: نقش مهمی در شکل‌دهی به تعاملات اجتماعی بین افراد درگیر در میدان و نیز بین محقق با آن افراد دارد. عوامل زمینه‌ای یکی از موثرترین و فعال‌ترین مولفه‌های تحقیق

1. conceptual framwork
2. integrated
- 3 . contextual factors

اجتماعی است که رابطه تنگاتنگی با سایر مولفه‌ها دارند. این عوامل زمینه‌ای هستند که در تعیین روش، تعیین ویژگی‌های محقق مورد نیاز، معیارهای مربوط به اعتبار درونی/قابل قبول بودن و اعتبار بیرونی/انتقال پذیری و ... نقش داشته و حتماً باید خوب مطالعه و لحاظ شوند.

۴- پارادایمها و سنت‌های تحقیق^۱: لینکلن و گویا معتقدند که پارادایم از چهار عنصر معرفت‌شناسی^۲، هستی‌شناسی^۳، روش‌شناسی^۴ و ارزش‌شناسی^۵ تشکیل گردیده‌اند. فهم این عناصر ضرورت دارند، چرا که اینها شکل‌دهنده مفروضات پایه، باورها، هنجارها و ارزشها هستند که در هر پارادایمی ویژه و خاص هستند (Kivunja & Kuyini, 2017: 26 - 27). بر اساس همین رویکردهای پارادایمی است که ویژگی‌های عمده تحقیقات و متعاقباً ماهیت موضوعاتی همچون شیوه‌های جمع‌آوری داده‌ها، شیوه‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها، روش‌ها و ابزارهای مورد استفاده و معیارهای ارزشیابی کیفیت و ... مشخص می‌گردند. تدلی و تشکری (2009) به چهار پارادایم رایج در علوم اجتماعی اشاره می‌کنند که این پارادایمها، ویژگی‌های هر یک و معیار ارزشیابی کیفیت هر پارادایم در جدول شماره ۱ تلخیص شده است. همانطور که در مقدمه نیز بیان گردید، پارادایمها با مشخص نمودن ماهیت تحقیقات اجتماعی، بالاخص باور به ارده‌مند بودن و معناداری کنش‌های انسانی و اجتماعی و یا با انکار این خصوصیات و طرح اجبارهایی همچون ساختارهای روان‌شناختی و یا جامعه‌شناختی، در گزینش معیارهای ارزیابی کیفیت و استراتژی نقش بسیار فعال و تعیین‌کننده‌ای دارند.

- 1 . research paradigms and traditions
- 2 . epistemology
- 3 . ontology
- 4 . methodology
- 5 . axiology

جدول ۱- ویژگی پارادایمها و معیارهای ارزشیابی کیفیت متناظر

معیار ارزشیابی کیفیت	ویژگی‌های تحقیقات انجام‌شده با این پارادایم	
<ul style="list-style-type: none"> - اعتبار درونی - اعتبار بیرونی - پایایی - عینیت 	<p>باور به جهانی بودن نظریه و وجود تعمیم‌های شبیه به قانون در تمامی نظریات. / زمینه‌ها مهم نیستند. / کشف حقیقت و دانش از طریق تحقیق ممکن است. / باور به تمایز علت و معلول و امکان جدا کردن آن‌ها از نظر تحلیلی / نتایج تحقیق را می‌توان تعیین کرد. / باور به اینکه نظریه می‌تواند برای پیش‌بینی و کنترل نتایج استفاده شود. / حقیقت باید از روش علمی تحقیق پیروی کند. / بر تشکیل و آزمون فرضیات مبتنی هستند. / از رویکرد تحلیلی و تجربی استفاده می‌کند. / پیگیری جستجوی عینی واقعیت / به مشاهده دانش باور دارد. / هدف نهایی محقق ایجاد یک نظریه عام و جهانی است که رفتار اجتماعی و انسان را تحلیل می‌کند. / استفاده از روش علمی /</p>	اثبات‌گرایی
<ul style="list-style-type: none"> - قابل قبول بودن - قابلیت اتکاء - قابلیت تاییدپذیری - قابلیت انتقال 	<p>پذیرش این امر که جهان اجتماعی نمی‌تواند از نقطه نظر یک فرد دریافت شود. / واقعیت چندگانه و برساختی اجتماعی است. / پذیرش اینکه تعامل اجتناب‌ناپذیری بین محقق و مشارکت‌کنندگان در تحقیق وجود دارد. / پذیرش اینکه که زمینه برای دانش و دانستن حیاتی است. / دانشی که توسط یافته خلق می‌شود، می‌تواند ارزش بار باشد و ارزشها باید با صراحت بیان شوند. / به جای قوانین جهانی، نیاز به درک فرد است. / باور به وابستگی متقابل علت‌ها و معلول‌ها / هرگونه تلاش سیستماتیک برای فهم نیازمند لحاظ عامل‌های زمینه‌ای است. /</p>	تفسیری
معیارهای اخلاقی	<p>نگرانی از روابط قدرت مستقر در ساختارهای اجتماعی / شناخت آگاهانه پیامدهای نسخه‌های ممتاز واقعیت / احترام به هنجارهای فرهنگی / بررسی شرایط و افراد در یک وضعیت، بر مبنای موقعیت اجتماعی / ملاحظه تحقیق بیشتر به عنوان کنش ساختی تا کشفی / به منظور آزادی و رهایی، کانون مرکزی تحقیق مشخص کردن عامل‌هایی است که بوسیله کردار اجتماعی پنهان گردیده‌اند / سعی در افشای ارتباطات سیاسی و اخلاقیات فردی و جمعی / تلاش‌های ماهرانه جهت ارتقاء حقوق بشر، عدالت اجتماعی و سرمایه‌اجتماعی / تلاش ماهرانه در بیان قدرت، ظلم و اعتماد بین مشارکت‌کنندگان تحقیق / اعتماد بالا به رویه‌های منشعب از نظریه / به کارگیری تحقیقات فعال / استفاده از تحقیقات مشارکتی /</p>	انتقادی

معیار ارزشیابی کیفیت	ویژگی‌های تحقیقات انجام‌شده با این پارادایم	
فاقد معیار مشخص	انکار این برداشت پوزیتیویستی که علوم اجتماعی توان نمایان‌سازی حقیقت دنیای واقعی را دارد/ تاکید بر «توان‌انجام‌کار» در تحقیق/ استفاده از "چه اقدامی مؤثر است" به منظور اینکه محقق بتواند سوالات مورد بررسی را مطرح کند بدون نگرانی در مورد اینکه آیا این سوالات از نظر ماهیت کاملاً کم یا کیفی هستند یا خیر/ اتخاذ نقطه‌نظری که امکان طرح تحقیق و روش‌شناسی مناسب با اهداف تحقیق را فراهم سازد/ استفاده از سلسله اقداماتی که برای مطالعه پدیده مورد بررسی مناسب-ترین هستند/ کنار گذاشتن این ضرورت که محقق لازم است به پارادایم اثباتی و یا تفسیری وابسته باشد/ پیگیری استفاده از بهترین رویکرد بدست‌آوردن دانش با سود بردن از هر روشی که به کشف دانش کمک می‌کند/ انتخاب روشهای تحقیق بسته به هدف تحقیق/ جستجوی نکات مفید مرتبط با پروژه تحقیقی که فهم موقعیت را تسهیل می‌کند/	عملگرایی
اقتباس از: Kivunja and Kuyini, 2017: 31 - 36		

لازم است به این نکته اساسی همواره توجه کرد که درقتمندی و معیارها و مباحث مرتبط با آن همواره رابطه تنگاتنگی با پارادایمها دارد.

۵ و ۶- اهداف تحقیق^۱ و سئوالات تحقیق^۲: اهداف متنوع و گوناگونی برای تحقیق اجتماعی بیان شده‌اند که عبارتند از: اکتشاف، توصیف، تبیین و فهم، پیش‌بینی، تغییر، ارزشیابی، برآورد تاثیر (بلیکی، ۱۳۹۶). هریک از اهداف، نوع متفاوتی از معرفت را تولید می‌کنند. هدف بسیاری از مطالعات کیفی و میدانی عمدتاً کشف و بازنمایی عرصه‌های ناشناخته است. وقتی طرحی عمدتاً به دنبال عرصه‌های ناشناخته است، هدف آن اکتشاف است. نیز با توجه به پارادایم‌های انتقادی که در پی آرمان‌هایی همانند برابری، ایجاد عدالت، رهایی‌بخشی و آزادی هستند، هدف‌های ایجاد تغییر نیز مطرح است. با مطرح شدن انواع هدف تحقیق، معیارهای متنوع دقت‌مندی نیز مورد توجه قرار می‌گیرد. مثلاً در تحقیقات اکتشافی معیاری همچون *قابل قبول بودن*، در تحقیقات تبیینی معیارهایی مانند *قابلیت انتقال* و *کفایت نمونه‌گیری* و در جایی که هدف ایجاد تغییر است معیار *اعتبار اخلاقی* مطرح است.

نیز پرسش‌ها نقش حیاتی برای پژوهش اجتماعی دارند. فلیک (۱۳۹۶) پرسش تحقیق در پژوهش کیفی را یکی از عوامل تعیین‌کننده موفقیت یا شکست آن می‌داند. نحوه تدوین پرسش

1. research goals
2. research questions

تحقیق تاثیر قدرتمندی بر طرح تحقیق دارد. ایده اصلی نهفته در پس پژوهش کیفی، فهم مسئله یا موضوع بحث‌انگیز از منظر مشارکت‌کنندگان و انجام پژوهش به منظور کسب این اطلاعات است که بدین منظور سئوالات لازم است در این راستا حرکت کنند (کرسول، ۱۳۹۱).

با دقت در مولفه‌های تحقیق فوق و مولفه‌های پیش‌رو، مشاهده می‌شود که می‌توان آن‌ها را در چند مقوله کلی دسته‌بندی کرد. کنکاش در منابع نشان می‌دهد، عموماً صاحب‌نظران به دقت‌مندی روش‌شناختی^۱، دقت‌مندی تحلیلی^۲، دقت‌مندی نمونه‌گیری^۳ و دقت‌مندی در جمع‌آوری داده^۴ اشاره کرده‌اند (Kline, 2014)، (Loke, 2014).

۷- روش‌ها و رویه‌های جمع‌آوری داده^۵: دقت‌مندی روش‌شناختی، ارزیابی یکسری عناصر مانند سئوالات پژوهشی و هدف تحقیق، ویژگی‌های میدان، امکانات و محدودیت‌های پیش‌روی محقق و ... است تا این مطلب روشن گردد که آیا این عناصر به نحو دقیقی با هم ترکیب شده‌اند و ترکیب مورد نظر این اطمینان را بوجود می‌آورند که نتایج تحقیق صحیح است. جمع‌آوری داده در علوم اجتماعی عمدتاً به سه طریق صورت می‌گیرد: پیمایش، آزمایش و حضور در میدان (بلیکی ۱۳۹۸)، دواس (۱۳۹۷). در حالی که دو گونه اول در حیطه تحقیقات کمی قرار می‌گیرند، مورد آخری در حیطه تحقیقات کیفی لحاظ می‌شود که بررسی دقت‌مندی این تحقیقات دغدغه مطالعه‌ی حاضر ماست. برای جمع‌آوری داده‌ها، نمونه‌گیری یکی از مهمترین مراحل تحقیق کیفی است که تمهیدات خاصی را باید جهت دقت‌مندی نمونه‌گیری اتخاذ کنیم. در مقاطع گوناگونی از فرایند تحقیق با مسئله نمونه‌گیری روبرو هستیم. مانند: نمونه‌گیری موردی، نمونه‌گیری از گروه‌های مورد، نمونه‌گیری از اطلاعات و نمونه‌گیری از درون اطلاعات و نمونه‌گیری بازنمودی. پیشنهادات گوناگونی برای مسئله نمونه‌گیری ارائه شده است. که این پیشنهادات را می‌توان در دو دسته کلی قرار داد: یکی نمونه‌گیری براساس معیارهای کم و بیش انتزاعی و قواعد احتمالات و دیگری معیارهای عینی که حالت عینی و انضمامی در تحقیقات کیفی غالب بوده و تصمیمات هدفمند درباره یک مورد خاص به جای نمونه‌گیری تصادفی انجام می‌شود.

۸- فرایند کدگذاری و مدیریت داده و تحلیل داده‌ها: کدگذاری فرایندی است تحلیلی، که با آن مفهوم‌ها و مقولات شناسایی گردیده و ویژگی‌ها و ابعاد آن‌ها در داده‌ها کشف می‌شوند. سپس مقوله‌ها به مقوله‌های فرعی مرتبط می‌شوند و مقوله‌ها در سطح وسیع ویژگی‌ها و ابعاد به یکدیگر

- 1 . methodological rigour
- 2 . analytic rigour
- 3 . sampling rigour
- 4 . data collection rigour
- 5 . data collection methods and procedures
- 6 . Coding and data management processes

مرتبط می‌گردند. البته این فرایندها در چهارچوب پارادایم‌ها صورت می‌گیرند. پارادایم‌ها چهارچوبی برای تحلیل بوده و از طریق آن‌هاست که ساختارها و فرایندها شناسایی می‌شوند. و نهایتاً در انتهای کار یکپارچه کردن و پالایش نظری صورت می‌گیرد.

در دقتمندی تحلیل داده‌ها، نرم افزارهای مربوط به تحلیل داده‌های کیفی (CAQDAS) مانند: NUD*IST، Nvivo، Atlas-ti و ... نقش مهمی در سرعت و دقتمندی دارند. نیز می‌توان به نقش‌های دیگری نیز اشاره نمود: کمک به خودکارشدن و در نتیجه سرعت‌بخشی به فرایند کدگذاری، فراهم کردن امکان نگاه‌های پیچیده به روابط بین داده‌ها، تهیه ساختار رسمی گزارش نویسی و کمک به تفکر مفهومی و نظری درباب داده‌ها. در انتخاب یک بسته نرافزاری در نظر داشتن سئوالاتی مانند: تعداد داده‌های موجود، ترجیحات سبک کار، رویکردهای نظری و تحلیلی، زمان مورد نیاز برای یادگیری نرم‌افزار و تحلیل کردن داده‌ها حائز اهمیت است (Rambaree, 2007: 3).

معیارهای دقتمندی

در مطالعه و سازماندهی دقتمندی، تعیین برخی موضوعات مرتبط با آن امری دشوار است. مانند اینکه: معیارها باید چه مواردی باشد؟ آیا آن‌ها همواره مورد نیاز هستند؟ چگونه باید آن‌ها برچسب‌گذاری شوند؟ چه هنگام می‌توان آن‌ها را اجرا کرد؟ و چگونگی استفاده از آن‌ها برای ارزیابی کیفیت تحقیق در تحقیقات کیفی؟

برای دقتمندی برخی معیارهای متداول و اساسی وجود دارد که ممکن است برای داوری طرح تحقیق کیفی کاربرد داشته باشند. لازم به تذکر است که این معیارها یگانه و مورد توافق عموم نبوده و هر یک از نظریه‌پردازان و مکاتب گوناگون، باتوجه به پیش‌فرض‌های پارادایمی خود معیارهایی را ارائه می‌دهند. برخی از این معیارهای ارزیابی کیفیت تحقیقات اجتماعی بر اساس اقتباس از وایتمور (2001)، تدلی و تشکری (2009)، بریمن (2016)، بین (2016)، راسل و همکاران (2016)، مارشال و رُزمن (۲۰۱۶)، کومبیز (2017)، پوچر و همکاران (2019) به قرار جدول شماره ۲ می‌باشد.

جدول ۲- توسعه معیارهای روایی

معیار روایی	سال	نام نظریه پرداز
اعتبار درونی، اعتبار بیرونی، پایایی، عینیت	۱۹۸۲	لیگمپ و گوتز
ارزش حقیقت، کاربردپذیری، پایداری، بی‌طرفی	۱۹۸۵	لینکلن و گوبا
	۱۹۸۹	گوبا و لینکلن
نکویی، قواعد کلی شواهد	۱۹۹۰	مارشال
مولفه‌های اخلاق و علم اخلاق	۱۹۹۰	اسمیت

نام نظریه پرداز	سال	معیار روایی
آیزنهارت و هوو	۱۹۹۲	کامل بودن، مناسب بودن، جامع بودن، قابل قبول بودن، معناداری
سندلوسکی	۱۹۹۳	قابل قبول بودن، مناسبت، قابلیت حسابرسی، تاییدپذیری، خلاقیت، هنرمندی
آلثید و جانسون	۱۹۹۴	محتمل بودن، ارتباط، قابل قبول بودن، اهمیت موضوع
لنینگر	۱۹۹۴	قابل قبول بودن، تاییدپذیری، معنا در متن، الگوی مکرر، اشباع، قابلیت انتقال
لینکلن	۱۹۹۵	موقعیتی، اجتماع بعنوان داور، اعتراض، ذهنیت انتقادی، معامله به مثل، تقدس، تقسیم حقوق ویژه
ماکسول	۱۹۹۶	اعتبار توصیفی، اعتبار تفسیری، اعتبار نظری، اعتبار ارزشیابی، تعمیم‌پذیری
ثورن	۱۹۹۷	انسجام روش‌شناختی، قابل قبول بودن نمایا، منطق تحلیلی، اقتدار تفسیری
آنجن	۲۰۰۰	اعتبار اخلاقی، اعتبار کاربردی
توبین و بگلی	۲۰۰۴	بنیاد معرفت‌شناختی و نظری، رویکرد روش‌شناختی، روش جمع‌آوری داده‌ها، بازنمایی صدای محقق و مشارکت‌کننده به مثابه ذهنیت‌های چندگانه، هنر معنا سازی، اشاره به روش‌های فنی
تدلی و تشکری	۲۰۰۹	تناسب/سازگاری طرح، وفاداری/کفایت طرح، قوام درونی طرح، کفایت تحلیل، قوام تفسیر، قوام نظری، توافق تفاسیر، تمایز تفسیری، اثر بخشی یکپارچه، مطابقت تفسیری
بريمن	۲۰۱۶	مستندات لحاظ موضوعات اخلاقی
یین	۲۰۱۶	شفافیت، روش‌مندی، پیروی از شواهد
راسل و همکاران	۲۰۱۶	مسئله‌مندی (نوعی تحلیل انتقادی بنیاددی، که شامل زیرسؤال بردن مفروضات و پیش‌فرض‌ها می‌باشد)
مارشال و رزمن	۲۰۱۶	قابل قبول بودن، قابلیت انتقال، قابلیت اتکاء، تاییدپذیری، تکرارپذیری (متناسب با ویژگی‌های روش کیفی)
کومبز	۲۰۱۷	انسجام، شفافیت
پوچر و همکاران	۲۰۱۹	انسجام روش‌شناختی

از میانه دهه‌ی ۱۹۸۰، تلاش‌های متنوعی برای توسعه دادن به معیارهای جایگزین جهت ارزیابی تحقیق کیفی، صورت گرفته است. لینکن و گوبا برای اعتمادپذیری تحقیق، معیارهای قابل قبول بودن، قابلیت انتقال، قابلیت اتکاء و قابلیت تاییدپذیری را به عنوان معیارهای تحقیق کیفی برمی‌شمرند. که در این میان، اولین مورد به عنوان اصلی‌ترین معیار از نظر آن‌ها لحاظ می‌شود (Flick, 2014: 392). هیس و هکارانش (2014) با انجام تحلیل محتوا بر روی ۶۸ تحقیق کیفی که بین سال‌های ۱۹۹۹ تا ۲۰۱۴ صورت گرفته به بررسی انواع، فراوانی و جدیت معیارهای به کار گرفته شده برای دقت‌مندی پرداخته‌اند. در ادامه با تاکید بر معیارهای رایج دقت‌مندی مورد تاکید کار هیس، این معیارها مورد مذاقه قرار می‌دهیم.

قابل قبول بودن^۱ (باورپذیری): معادل «اعتبار درونی» در تحقیقات کمی است که اشاره دارد به باورپذیری کلی مطالعه یا میزانی که بر اساس آن فرایند تحقیق و یافته‌های تحقیق، صحیح به نظر می‌رسند. به عبارت بسیار ساده‌تر یافته‌های تحقیق باید حاصل داده‌هایی باشند که ما در فرایند تحقیق به آن‌ها توجه داشته و آن‌ها را گردآوری نموده‌ایم. فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها همچنین باید ارتباطی باورپذیر را بین آنچه که شرکت‌کنندگان بیان کردند و مضامین و کدهایی که پدیدار می‌شوند نشان دهد (Given, 2008: 138).

غرض از اعتبار درونی این است که آیا متغیر مستقل در متغیر تابع اثر می‌گذارد؟ و آیا تغییری که در متغیر تابع بوجود آمده منحصراً بر اثر متغیر یا متغیرهای مستقل بوده یا متغیرهای مزاحم و کنترل نشده در آن دخالت داشته‌اند؟ پاسخگویی به این سؤالات را موضوع ارزیابی اعتبار درونی آزمایش تشکیل می‌دهد (دلاور، ۱۳۹۸: ۲۷۰) برخی عواملی که بر اعتبار درونی تحقیق اثر می‌گذارند عبارتند از: رخدادهای همزمان با انجام دادن تحقیق، اجرای پیش‌آزمودن، تغییر در روش‌ها و وسایل اندازه‌گیری، تغییرات روانی و فیزیولوژیک در آزمودنی‌ها، آفت آزمودنی‌ها. و غرض اصلی قابل قبول بودن ایجاد شدن این احساس هم در محقق و هم در مشارکت‌کنندگان است که طرح تحقیق پیشرو یک طرح منطقی و مرتبط با واقعیات است. سؤالاتی که محقق در رابطه با قابل قبول بودن باید در نظر بگیرد شامل موارد زیر است:

آیا شرکت‌کنندگان مناسب برای موضوع انتخاب شدند؟

آیا از روش جمع‌آوری داده مناسب استفاده شده است؟

آیا پاسخهای شرکت‌کننده باز، کامل بوده و حقیقت دارد (Given, 2008: 138)؟

جهت روشن‌تر شدن این معیار، تحقیقی فرضی با عنوان «ارزشمندی کارگران کارخانه‌ای در نزد مدیران کارخانه» را که با ابزارهای پیمایش و گروه‌های کانونی صورت گرفته را، در نظر بگیرید. در صورتی که تنها از کارگران برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شده باشد و مدیران کنار گذاشته شده باشند، این پژوهش دارای کمبود قابل قبول بودن است که با مشارکت مدیران این معیار افزایش خواهد یافت. سؤالات بسته در مصاحبه‌ها به دلیل تعریف آماده از قبل مقولات توسط محقق و بی‌توجهی به تعاریف مشارکت‌کنندگان از این مقولات منجر به کاهش قابل قبول بودن می‌گردد. پیمایشی با مقولات بسته و باز باعث افزایش این معیار خواهد شد. اگر روش گروه‌های کانونی طوری صورت گیرد که در جلسه هم مدیران و هم کارگران حضور داشته باشند، بدلیل امکان پرهیز کارگران از ارائه نظریات راست و بی‌پروا در حضور مدیران، معیار قابل قبول بودن محقق نخواهد شد.

قابلیت انتقال^۱: متناظر با «اعتبار بیرونی» است، که به قابلیت تعمیم‌پذیری یک مطالعه موردی و محلی به سایر مشارکت‌کنندگان، شرایط، و چهارچوب زمانی مشابه با این مطالعه مرتبط است. به عنوان مثال آیا نتایج مثال قبل را که در یک کارخانه خاص صورت گرفته می‌تواند به سایر کارخانه‌ها نیز سرایت داد و صادق دانست. در تحقیقات کمی، تعمیم‌پذیری مطالعه، باتمركز بر روی شیوه‌های نمونه‌گیری مطالعه و تحلیل‌های آماری طراحی‌شده برای تعیین احتمال وقوع نتایج مطالعه به طور شانس، ارزیابی می‌شود. اگر نمونه یک مطالعه به اندازه کافی بزرگ باشد و به طور تصادفی انتخاب شد باشد، با تحلیل آماری نشان داده می‌شود که فقط یک احتمال بسیار کوچک وجود دارد که نتایج مطالعه محصول شانس بوده باشند. در چنین مواردی، گفته می‌شود که این تحقیق از اعتبار بیرونی برخوردار است و یافته‌های تحقیق قابل تعمیم هستند. اما به دلایل مختلف، از جمله پیچیدگی پدیده‌های اجتماعی و بعد فرهنگی در حال تغییر و تحول زندگی اجتماعی، محققان کمی در تولید حتی یافته‌های احتمالی که حتی برای جمعیت‌های نامحدود قابل تعمیم باشد، مشکل دارند.

به دلیل اندازه نمونه‌های کوچک، اکثر محققان کیفی نمی‌توانند بازی سنتی تعمیم‌پذیری را انجام دهند. در عوض، آن‌ها سوال تعمیم‌پذیری را با اصطلاح عوام‌تر تعریف کرده‌اند: چرا آگاهی از تعداد موارد منفرد یا محدود برای افرادی که در موقعیت‌های متفاوت و بالقوه دیگری فعالیت می‌کنند مفید خواهد بود؟ محققان کیفی از چند طریق به این سؤال پاسخ داده‌اند. به عنوان مثال، لینکلن و گوبا، به همان نوع پیچیدگی‌هایی در مورد بحث فوق، اشاره نموده و نتیجه گرفتند که تنها مصرف‌کنندگان تحقیق هستند که می‌توانند تعیین کنند که آیا این مجموعه مورد مطالعه به اندازه کافی شبیه سازمان مصرف‌کننده است و می‌توان فرضیه کشف‌شده‌ی مطالعه را جهت پذیرش برای اجتماع خودشان بپذیرند. از طرف دیگر، رابرت دونوئر^۲ اظهار داشته که خواندن پژوهش‌های کیفی با مواردی به شدت متفاوت از موردی رایج، می‌تواند باعث ایجاد یک برنامه‌شناختی غنی‌شده شود و این طرحواره، حتی اگر شرایط کاملاً متفاوت باشند، نوعی تعمیم روشنگرانه را فراهم می‌آورد (Given, 2008: 372).

بین (2018) به دو نوع از تعمیم اشاره می‌کند که عبارتند از تعمیم آماری^۳ و تعمیم تحلیلی^۴. در حالی که اولی مختص تحقیقات کمی است، دومی در تحقیقات کیفی کاربرد دارد. وی مطرح می‌کند که در تعمیم‌های کیفی، کژفهمی عمده این است که ما به دنبال انتخاب نمونه‌های معرف باشیم.

-
1. transferability
 2. Robert donmoyer
 3. statistical generalization
 4. analytical generalization

درحالی که اصل امکان تعمیم یک نمونه به نمونه‌های دیگر، در تحقیقات کیفی، «منطق تکرار»^۱ است و نه «منطق نمونه‌گیری»^۲. منطقی که اساس تعمیم تحقیقات آزمایشگاهی نیز می‌باشد. بنا بر منطق تکرار، منطق و طرح بین موردها دنبال می‌شود و نه منطق و طرح درون یک تحقیق کیفی. قدم اساسی برای رویه تکرار این است که ما چهارچوب نظری غنی را توسعه دهیم. این چهارچوب باید شرایطی که تحت آن پدیده‌ای خاص احتمالاً قابل مشاهده است (تکرار واقعی^۳) را برای ما تبیین کند و همچنین شرایطی که انتظار مشاهده آن پدیده را نداریم (تکرار نظری^۴) را نیز برایمان روشن کند. این چهارچوب نظری، بعدها ابزاری می‌گردد برای تعمیم‌بخشی به موارد جدید.

قابلیت اتکاء^۵: مشابه بحث «پایائی»^۶ در اندازه‌گیری‌های کمی بوده، و به همخوانی و ثبات یافته‌های تحقیق که در زمان‌ها مختلف و توسط محققین مختلف انجام می‌شود، مربوط است. پایائی متغیرهای اندازه‌گیری شده، دو مولفه سازگاری^۷ و ثبات^۸ را شامل می‌شوند. سازگاری درجه‌ای است که حاکی از هم نتیجه بودن سنجش‌های یک مفهوم در یک زمان می‌باشد. سازگاری مبتنی است بر مطالعات مقطعی. ثبات درجه‌ای است که طی آن سنجش یک مفهوم در طول زمان بدون تغییر باقی می‌ماند. ثبات مبتنی است بر تحقیقات طولی (Borgatta & Montgomery, 2000: 2343). از پژوهشگران انتظار می‌رود در یک تحقیق و نیز در طول مطالعه به یافته‌های مشابهی برسند. در پژوهش کیفی برای رسیدن به پایائی کاربرد چهار استراتژی زیر ضروری است:

- استفاده از فرایندهای ساخت‌یافته از مصاحبه‌های همگرا
- سازماندهی فرایند ساخت‌یافته برای ثبت، نوشتن و تفسیر داده‌ها
- وجود حداقل دو نفر برای انجام مصاحبه به صورت جداگانه، اما موازی با یکدیگر و مقایسه‌ی یافته‌های دو یا چند محقق

- استفاده از کمیته راهنما برای ارزیابی و اجرای برنامه مصاحبه (عباس‌زاده، ۱۳۹۱: ۲۸)

قابلیت تاییدپذیری^۹: مربوط به صحت یا تأثیر واقعی دیدگاه‌های شرکت‌کنندگان است بدون اینکه دیدگاه محققان درگیر در مطالعه، مداخله داده شود. گرچه محققان کیفی از بی‌طرفی حمایت نمی‌کنند (چرا که هیچ محقق نمی‌تواند از سوگیری بری باشد)، با این حال، این معیار با هدف کمی

-
1. replication logic
 2. sampling logic
 3. literal replication
 4. theoretical replication
 5. dependability
 6. reliability
 7. consistency
 8. stability
 9. confirmability

«عینیت» مطابقت دارد. جوردن و شرلی مسئله عینیت و پایایی در تحقیق کیفی را از سه منظر معرفت‌شناختی واقع‌گرا، زمینه‌گرا، و برساخت‌گرایی رادیکال مطرح کردند. آن‌ها نشان می‌دهند که عینیت به منزله یک معیار صرفاً مناسب چهارچوب واقع‌گرا است. در این حالت عینیت به مثابه سازگاری معنایی (هنگامی که دو یا چند محقق مستقل همان داده را بررسی می‌کنند) تفسیر می‌شود. نیز به یک نتیجه واحد موجب می‌شود که آن‌ها را می‌توان عینی و پایا به شمار آورد. استراتژی اصلی که در اینجا به کار گرفته شده عبارت است از چندبعدی کردن نتایج محققان مختلفی که مستقل از یکدیگر کار می‌کنند. آن‌ها تاکید می‌کنند که محققان باید موضع معرفت‌شناختی‌شان را روشن کنند تا ارزیابی مناسب تحقیق و نتایج آن میسر باشد (فلیک، ۱۳۹۶: ۴۱۹).

با الهام از کار لوک^۱ (2014) می‌توان معیارهای دقت‌مندی و معادل کیفی و معادل هریک از آن‌ها در تحقیقات کمی را بصورت شکل زیر نمایش داد.

انسجام^۲: به این معنی است که کل عناصر پروژه تحقیقاتی (از جمله هدف و سؤال تحقیق، سؤالات مصاحبه، روش‌های جمع‌آوری داده‌ها، تجزیه و تحلیل و ارائه نتایج) از یک دیدگاه معرفت

1 . Jennifer Loke
2 . coherence

شناختی پایدار^۱ استفاده کند (Kline, 2008: 212). نیز برای داشتن انسجام روش‌شناختی ضروری است که محقق به مفروضات فلسفی زیربنایی تحقیقش آگاهی داشته باشد و مناسب‌ترین روش‌ها برای تحصیل اهداف پژوهش اختیار کند (Poucher et al, 2019: 3). انسجام برای دقت‌مندی تحقیق، از اهمیت حیاتی برخوردار است.

کفایت نمونه‌گیری^۲: عبارت است از استفاده از ترکیب موارد و حجم نمونه مناسب برای تحقیق. بخصوص این معیار با قابلیت‌انتقال رابطه تنگاتنگ دارد. بدلیل تاثیر شدید بر روی یافته‌ها، در تحقیق کیفی فرایند انتخاب نمونه موثر بسیار مهم است. برای تحقیقات کیفی چند نوع رویه نمونه‌گیری وجود دارد که عبارتند از: نمونه‌گیری در دسترس^۳، نمونه‌گیری هدفمند^۴، نمونه‌گیری گلوله‌برفی^۵ و نمونه‌گیری نظری^۶ (Lopez & Whitehead, 2013: 124). رویکردهای مختلف کیفی اهداف نمونه‌گیری متفاوت در مورد مشارکت‌کنندگان دارند. انتخاب بستگی به معیارهای نمونه‌گیری دارد. معیارهای نمونه‌گیری مشخصه‌های جمعیت نمونه و صلاحیت آن‌ها برای انجام بخشی از مطالعه را، بر اساس الزامات ورود به سیستم و خروج از پیش انتخاب‌شده‌ها را مشخص می‌کند. در مطالعات کیفی، برخلاف روش‌های کمی، معیار رسمی تعیین حجم نمونه وجود ندارد و در عوض «غنای^۷» داده‌های جمع‌آوری شده بسیار مهمتر از تعداد مشارکت‌کنندگان است. ورود موردها جدید به تحقیق کیفی یا مشاهده مورد، تا مرحله اشباع نظری صورت می‌گیرد.

اعتبار کاربردپذیری^۸: با معیار بعدی در ارتباط بوده و به صحت و همخوانی کاربرد تحقیق به جمعیت موکل مربوط می‌گردد. اعتبار کاربردپذیری به درجه و مقداری از معناداری و سودمندبودن یافته‌های تحقیق برای جامعه و حرفه‌ها مرتبط است. لذا دقت‌مندی و کاربرد، بطور ناگسستگی به همدیگر مربوط هستند (Hays, 2014: 174). بدیهی است تحقیقی دارای استاندارد کاربرد دقت‌مند است که توانسته باشد واقعیت‌های جامعه مورد مطالعه خود را به نحو صحیحی تبیین کرده باشد و واقعیات آن جامعه را به صورت صحیح بازتاب کرده باشد. در غیر این صورت کاربرد نتایج آن پیامدهای ناشناخته خواهد داشت. در مقام مقایسه این معیار معادل اعتبار معیار در روش‌های کمی است، که سنجش ما با ملاک‌های موجود در جامعه همخوانی دارد.

1. consistent epistemological perspective
2. sampling adequacy
3. convenience sampling
4. purposive sampling
5. snowball sampling
6. theoretical sampling
7. richness
8. substantive validation

اعتبار اخلاقی^۱: به این موضع می‌پردازد که یک مطالعه تا چه اندازه به یک مسئله در دنیای واقعی می‌پردازد و در کردارهای مشاوران جا باز می‌کند. برای نیل به این غایت لازم است که تحقیق یک امر اخلاقی و حرفه‌ای باشد (همان: 174). این ملاک بویژه با پارادایم انتقادی مربوط است. پارادایمهای انتقادی نگران روابط قدرت در جامعه هستند و دغدغه هنجارهای فرهنگی را در سر دارند و در تلاشند تا برای بنا نمودن یک جامعه سالم، عادلانه، آزاد نهایت تلاش خود را انجام دهند. البته بحث اخلاق در تحقیق کیفی از جنبه مشکلات و تنگناهای اخلاقی به هنگام اجرای تحقیق نیز مطرح است. مسائلی مانند: کسب رضایت آگاهانه، پرهیز از آسیب رساندن به هنگام ورود، جمع‌آوری داده و حتی خروج از میدان و راز داری در گزارش تحقیق. گاهی حل مشکلات اخلاقی در تحقیق کیفی دشوارتر از تحقیق کمی است. بسیاری از مسائل اخلاقی ناشی از ضرورت ارزیابی منافع تحقیق (دانش بهتر، راه‌حالی جدید برای رفع مشکلات موجود و ...) در مقابل منافع شرکت‌کنندگان (حفظ اسرار شخصی، اجتناب از هرگونه آسیب، و ...) است.

استراتژیهای دقت‌مندی

جهت حصول معیارهای دقت‌مندی فوق‌الذکر، استراتژی‌هایی در منابع گوناگون ذکر گردیده که عبارتند از:

ارتباط طولانی‌مدت و مشاهده پیوسته: از روزهای اولیه کارهای میدانی انسان‌شناختی، درگیری طولانی‌مدت، جدای از اینکه در چه مکانی انجام شود، به عنوان ویژگی مطالعات کیفی لحاظ شده است. درگیری طولانی‌مدت به بهبود واکنش‌پذیری و سوگیرهای پاسخگویان یا افراد مشاهده‌شده کمک می‌کند. بنابراین، تأثیر حضور محقق هنگامی که مدت زمان طولانی را در یک میدان می‌گذرانند به طور چشمگیری از بین رفته و حضور محقق پذیرفته می‌شود (یا حداقل تحمل می‌شود). تعامل طولانی‌مدت باعث کاهش یافتن دروغ‌گفتن و اطلاعات ندادن پاسخگویان می‌شود. با وجود آمدن یک رابطه قابل اعتماد بین محقق و پاسخ‌دهندگان، انگیزه و همچنین فرصت فریب کاهش می‌یابد (Padgett, 2017: 300). در طول بازه زمانی بلندمدت، دروغ‌ها دیگر به خوبی و بدون نقص گفته نمی‌شوند (Liebow, 1993: 321).

یکی از معایب و مسائل ایجادشده بواسطه درگیری طولانی‌مدت در میدان، خطر تعصب محقق است. این تعصب بوجود آمده و دوری از واقعیت برای محقق می‌تواند به دو شکل روی دهد. می‌تواند منجر به "بومی شدن" پژوهشگر گردد و تمام فاصله تفسیری از دست برود. و یا باعث شود محقق مسئله "نژادهای آشنا" را تجربه کند. با این وجود، هنگامی که محقق به طور صحیح در مورد این مسائل انعطاف‌پذیر باشد، مزایای مراتب از معایب پیشی می‌گیرد (Padgett, 2017: 300).

1. ethical validation

مثلث‌بندی^۱: مفهوم مثلث‌بندی توسط وب و همکارانش^۲ در سال ۱۹۶۶ وارد علوم اجتماعی شد و کمی بعد توسط دنزین^۳ پذیرفته شد و بسط یافت. آن‌ها می‌خواستند اعتبار سنجش مفاهیم نظری را با استفاده از سنج‌های مستقل، که بعضی از آن‌ها بدون دخالت واکنش‌های پاسخ‌گویان عمل می‌کردند، بهبود بخشند. آن‌ها با این مدعا که همه روش‌های پژوهش اریب هستند با حمایت از کاربرد مجموعه‌ای از روش‌ها، یا عملیاتی‌سازی چندگانه، استدلال می‌کردند که این عمل تأثیر اریب مختص به هر روش را کاهش می‌دهد. بدین ترتیب وب و همکارانش از مثلث‌بندی فرایندهای سنجش حمایت می‌کردند که در جست‌وجوی اعتبار گزاره‌های نظری بود. توجه به این نکته اهمیت دارد که آنچه آن‌ها از آن حمایت می‌کردند نه ترکیب روش‌های مختلف برای حصول نتایج پایا تر، بلکه آزمون یک فرضیه با استفاده از سنج‌های مختلف مفهوم واحدی بود (بلیکی، ۱۳۹۵: ۳۳۸). دنزین با تصدیق ایده فوق، از کاربرد مثلث‌بندی چندگانه حمایت می‌کرد که شامل استفاده از منابع متنوع داده‌ها، پژوهشگران، نظریه‌ها و روش‌شناسی‌هاست. دنزین هم مثلث‌بندی درون‌روشی (کاربرد سنج‌های گوناگون در یک روش مثل پرسش‌نامه پیمایشی با مقیاس‌های مختلفی که «واحد تجربی» یکسانی را می‌سنجند) و هم مثلث‌بندی بین‌روشی (روشی نامشابهی را برای اندازه‌گیری واحد یا مفهوم یکسانی ترکیب می‌کند)، به حساب می‌آورد. البته دنزین مثلث‌بندی بین‌روشی را ترجیح می‌دهد. زیرا خطاهای یک روش اغلب نقاط قوت روش دیگری هستند، و با ترکیب کردن روش‌ها، مشاهده‌گر می‌تواند به بهترین خصوصیات آن‌ها دست‌یابد و بر کاستی‌های منحصربه‌فرد آن‌ها فائق آید. بنابراین کارایی مثلث‌بندی متکی به این فرض است که روش‌های اندازه‌گیری اریب‌های مشابهی ندارند. داعیه این است که از امکانات آن‌ها بهره‌گیری خواهد شد و سوگیری‌های آن‌ها خنثی خواهد شد (همان: ۳۳۹).

دنزین در کنار مثلث‌بندی روش‌شناختی، به انواع دیگری از مثلث‌بندی اشاره می‌کند. چهار نوع اصلی مثلث‌بندی وجود دارد:

۱- مثلث‌بندی داده‌ها: که شامل سه زیرنوع زمان، فضا و شخص می‌باشد. تحلیل شخص، به نوبه

خود سه سطح دارد دارد: جمع^۴، تعامل^۵ و جمع فعال^۶

۲- مثلث‌بندی محققین: که به جای اتکاء به مشاهدات تنها یک مشاهده‌کننده، شامل استفاده از چندین مشاهده‌گر می‌باشد که یک واقعیت واحد را رصد می‌کنند.

-
- 1 . triangulation
 - 2 . Webb et al
 - 3 . Denzin
 - 4 . aggregate
 - 5 . interactive
 - 6 . collectivity

۳- مثلث‌بندی نظریه: شامل استفاده از چند دیدگاه تئوریک و نه دیدگاه واحد در رابطه با واقعیت یگانه است.

۴- مثلث‌بندی روش‌شناختی: که همانطور که پیشتر گفته شد، می‌تواند مستلزم مثلث‌بندی درون‌روشی و مثلث‌بندی بین‌روشی باشد (Denzin, 1978: 295).

بازبینی متخصص بیرونی^۱: این استراتژی نیازمند تهیه یادداشت‌های مفصل بوسیله یک محقق برای استفاد یک محقق آموزش‌دیده دیگر است. محقق برای اطمینان از اینکه آنچه را مشاهده و تفسیر کرده است، معتبر است یابد از یک کنترل بیرونی استفاده کند و در اینجا این کنترل‌کننده بیرونی، بازبینی کار توسط یک محقق و متخصص دیگر است (Scharp & Sanders, 2019: 118).

تحلیل مورد ناهمخوان^۲ (منفی): تا دهه ۱۹۶۰، روش غالب مطالعه علمی، تجزیه و تحلیل کمی بود، که بر رویکردهای اثباتی (مثبت‌گرایانه) متمرکز بود که از معیارهای جافتاده اعتبار، پایایی و قابلیت تعمیم استفاده می‌کرد. اما این شرایط با باور محققین به این امر که برای مطالعه انسان‌ها، رویکردهای کیفی مناسبتر هستند، تغییر یافت و استانداردهای جافتاده‌ی جدیدی، از جمله «تحلیل موارد منفی» ظهور کردند. این استراتژی را باید به عنوان تحلیلی انتقادی بر **دقمندی** در نظر گرفت. بسیاری از مدل‌های نظری و روش‌شناختی کیفی نیاز به دیدگاه‌های مختلفی در مورد پدیده مورد علاقه در گروه‌ها یا جمعیت‌های خاص دارند تا بدانند چرا چگونه پدیده به این نحو قاب‌بندی شده است. بدین منظور، داده‌های کیفی "اشباع شده" هستند. یعنی نمونه داده‌ها دارای تنوع کافی و مناسب هستند تا به محقق اجازه دهد تا به طور انحرافی هر دو دیدگاه مشترک یا متفاوت و یا تجربیات مربوط به موضوع مورد مطالعه را بررسی کند. برخلاف تحقیقات کمی که از نظر عددی دقیق هستند و داده‌هایی را که خارج از مجموعه مشخصی از پارامترها قرار دارند، دورانداخته می‌شود، اما تحقیقات کیفی از داده‌های منفی برای ساخت اعتبار استفاده می‌کند، و اهمیت تحقیقات کیفی از طریق آن‌ها تقویت می‌شود. دانسته‌ها دلیل نتایج موارد ناهمگون، درک بیشتری را در مورد قوت و محدودیت داده‌ها به ما می‌دهد. بنابراین، موارد منفی با دقت مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند و مواردی که بیشتر اتفاق می‌افتند با دقت مورد بررسی قرار می‌گیرند. از آنجا که مطالعه موارد منفی به عنوان یک مطالعه کنترل دیده می‌شوند، برای ایجاد نقاط مقایسه با موارد عادی استفاده می‌شود. در صورتی که بپذیریم تعمیم نظری یک مطالعه موردی با تعمیم آماری در یک آزمایش علمی قابل مقایسه است، این به دقتمندی طراحی مطالعه می‌افزاید. با جستجوی داده‌ها که از نظریه پشتیبانی نمی‌کنند یا به نظر می‌رسد با الگوها یا توضیحی که از داده‌ها

1 . peer debriefing

2 . negative case analysis

به‌دست‌آمده، متناقض هستند، تجزیه و تحلیل موارد منفی می‌تواند اعتبار فرایند تحقیق کیفی را تقویت کرده و غنای بیشتری را هم برای محقق و هم برای خواننده فراهم کند (Mattes, 2017).

بازتاب‌پذیری^۱: اشاره به دو نوع تاثیر دارد. بازتاب، از یکسو عبارت است از تاثیر ناآگاهانه دیدگاه‌های محقق بر پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان و از طرف دیگر تاثیر ناآگاهانه همین پاسخ‌ها بر روی فرایند پژوهش. درحالی که احتمالاً محقق می‌داند هرگونه مصاحبه طولانی ممکن است بین او و مصاحبه‌شونده رابطه‌ای برقرار کند که نیازمند کنترل است، مصاحبه‌های کوتاه‌تر نیز درخطر تهدید «بازتاب» هستند. محقق ممکن است نتواند این تهدید را به‌طور کامل برطرف کنید، اما با حساس بودن به امکان وجود آن، پژوهشگر امکان خواهید داشت تا مصاحبه‌های بهتری را برای مطالعه انجام دهد (Yin, 2018: 163).

توصیف فربه^۲ (غنی): توسعه این مفهوم توسط گیرتز^۳ (۱۹۷۳) صورت گرفته است. وی بیان می‌کند که این مفهوم را از فیلسوف بریتانیایی، گیلبرت رایل^۴ اقتباس کرده که در کارهای مردم‌شناسی خود، آن را بکار می‌گیرد. توصیف فربه، چهارچوب مفهومی را برای تفاسیر فرهنگی ارائه می‌دهد که در شکل‌گیری تحقیقات کیفی موثر بوده است. در این استراتژی، محققان با غوطه‌ور شدن در زمینه‌های یک فرهنگ خاص و توجه به جزئیات و ویژگی‌های رفتار و کنش اجتماعی افراد آن اجتماع، در مورد آن آگاهی می‌دهند. محققان با استفاده از نوشته‌های غیررسمی و مردمی، مانند زبان زنده، حکایات و نقل‌قول‌ها، یادداشت‌هایی را تولید می‌کنند که بیشتر نمایش زمینه فرهنگی است تا گفتار در باب آن. با این کار مفصل، محقق می‌تواند از توصیف جزئیات کوچکتر و مشخص فرهنگ، به بررسی چهارچوب‌های نظری در رابطه با رفتارهای مشاهده‌شده، با هدف ایجاد تفسیرهای گسترده‌تر در مورد فرهنگ بپردازد. بنابراین، به هنگام استفاده از توصیف فربه، محققان بین زمینه‌های فرهنگی، کنش‌های اجتماعی و رفتارهایی که آن را تشکیل می‌دهند، و نیز چهارچوب‌های نظری که به آن‌ها در شکل دادن به معنای چشم‌انداز فرهنگی کمک می‌کند، حرکت می‌کنند. فربه‌گی این روش از لایه‌بندی مشاهدات غنی و مفصل با بررسی تفسیری انگیزه‌های شرکت‌کننده به عنوان سازنده معانی فرهنگی ناشی می‌شود. (ibid Geertz, 1973: 3 - 30).

پس از گیرتز بود که مفهوم توصیف فربه در ادبیات و روش‌شناسی علوم اجتماعی روایح یافته است.

-
1. reflexivity
 2. thick description
 3. Clifford Geertz
 4. Gilber Ryle

کنترل عضوها: از جمله روش‌های جا افتاده برای دقت‌مندی در تحقیقات کیفی کنترل اعضا می‌باشد که توسط لیکلن و گوبا رایج شد. در این استراتژی یا آنچه گاهاً «اعتبار مشارکت‌کننده یا پاسخگو» نامیده می‌شود، جهت بررسی دقت‌مندی در قدم اول داده‌ها و یا نتایج به مشارکت‌کنندگان تحقیق داده شده، سپس از آن‌ها خواسته می‌شود تا در این باب که داده‌ها و یا تفاسیر به نحو صحیحی بازتاب تجارب آن‌هاست نظر دهند. اگر شرکت‌کنندگان صحت داده‌ها و یا نتایج را تأییدکنند، یافته‌ها می‌توانند معتبر تلقی شوند و تحقیقات معتبر باشد. غالباً به‌طور صریح و یا تلویحی گفته می‌شود که کنترل اعضا، وسیله‌ای برای کنترل یا تصحیح تعصب ذهنی محقق بوده و وسیله‌ای مفید برای بررسی حقیقت هر دانش است (Smith & McGannon, 2018: 103).

مشاهده‌کننده بیرونی^۲ (حسابرس): تفاوت اساسی بین مشاهده‌کننده درونی و بیرونی، به پایگاه سازمانی مشاهده‌کننده در واحد مورد مشاهده قرار دارد. "داخلی" به معنای مشاهده‌کننده‌ای است که عضو ذینفع اجتماع مورد بررسی است و "بیرونی" به مشاهده‌کننده حرفه‌ای عمومی، که مستقل از آن اجتماع عمل می‌کند اشاره دارد (Geist, 1981: 163). در استراتژی حسابرسی‌های خارجی، مشاهدات محقق عضو میدان با محقق فاقد پایگاه سازمانی در میدان، مورد مقایسه قرار می‌گیرد.

پیچیدگی تحلیل^۳: مدتهاست که نظریه‌پردازان پست‌مدرن این نکته را تشخیص داده‌اند که دانش، تحلیل‌هایی که به آن منتهی می‌شود و فعالیت‌های مرتبط با این دانش، همگی از فیلتری که محقق با آن دنیا را می‌نگرد، می‌گذرند. آنچه انسان می‌بیند و می‌شنود و احساس می‌کند و حتی حس می‌کند تحت تأثیر شرایط فعلی و تجربه گذشته است. مثلاً اگر در یک روز سرد از محیط بیرون به منزل بیاییم، در خانه احساس گرمای زیادی می‌کنیم. پس از گذشت مقداری زمان است که متوجه می‌شویم که اتاق به اندازه کافی گرم نیست. تجربه ما از واقعیت در مکان، فرهنگ، جنسیت، زمان و ... جاگیر شده است. حقیقت محصول بسته‌های پیچیده هویت‌ها و دیدگاه‌های ما است. جهت حصول دقت‌مندی تحلیل‌ها و نتایج توجه به بستر خاص پدیده‌ها ضروری بوده و ما مجاز به ساده‌سازی و تقلیل‌گرایی نیستیم. گیرافتادن در نکته‌نظر و دیدگاه‌ایمان، می‌تواند توانایی تحلیل ما را محدود سازند (Cleary, 2013: 188).

کفایت منابع^۴: عبارت است از اینکه پس از انجام قسمت میدانی مطالعه، تحلیل‌ها و تفسیرهای ارائه‌شده با اسناد، موارد مضبوط، فیلم‌ها و مواردی از این دست مقایسه و مورد آزمون و همخوانی

1. member checking
2. external audits
3. complexity of analysis
4. referential adequacy

قرار گیرند. این موارد البته در حین مطالعات میدانی جمع‌آوری یا تولید می‌شوند. محققان باید در محدوده زمانی و محدودیت‌های مالی، مواد کفایت مرجع را در طول مطالعه جمع‌آوری کنند. این مواد می‌توانند برای انجام مقایسه‌های مستند، استفاده شوند (Guba, 1981: 86). به عبارت ساده‌تر در این استراتژی تعدادی از داده‌های مرتبط با مطالعه، مشخص و جمع‌آوری می‌گردند بدون اینکه وارد تحلیل‌های تحقیق شوند. محقق تحلیل‌های خودش را با داده‌های باقیمانده انجام می‌دهد و یافته‌های اولیه را توسعه می‌دهد. اما در مراحل بعدی‌تر کار است که پژوهشگر با رجوع به داده‌های بایگانی‌شده، یافته‌ها و تحلیل‌های خودش را به منظور بررسی اعتبار می‌آزماید.

استراتژی‌های نگارش: علاوه بر استراتژی‌هایی که تقویت‌کننده کیفیت تحقیق هستند، برخی استراتژی‌های عمومی مهم نگارش نیز وجود دارند که برای کیفیت دقت‌مندی لازم هستند. این استراتژی‌ها شامل موارد زیر هستند:

الف) ارائه دلیلی منطقی برای مطالعه، با برجسته‌کردن بررسی جامع و متعادل ادبیات و نشان‌دادن شکاف‌های طراحی پژوهش

ب) بیان صریح و منسجم اهداف گزاره‌ها و سئوالات فنی مرتبط با تحقیق

ج) مراجعه به منابع معتبر هنگام بحث در مورد روش‌شناسی

د) ارائه دلیل منطقی قوی برای تصمیم‌گیری‌های روش‌شناختی

و) مقایسه و مقابله یافته‌ها با پیشینه ادبیات نظری

ه) گفتگو درباره محدودیت‌ها و مسیرهای آینده جهت عمل و تحقیق (Hays, 2016: 174).

نتیجه‌گیری

دقت‌مندی، معیارها و تمهیداتی هستند که به ما درستی و صلاحیت و مشروعیت فرایند و نتایج یک تحقیق را نشان می‌دهند. بدون آن خطر تبدیل شدن کار تحقیق ما، به «روزنامه‌نگاری داستانی»^۱ که ارزشی برای دانش ندارد، وجود دارد (Tobin & Begley, 2004: 390). تحقیقات کیفی با وجود تمام توان، غنا و پتانسیل‌های اکتشافی، همواره از بابت کمبود دقت‌مندی، تحت نقد بوده‌اند (Gioia & et al, 2012: 15). بخصوص این نقد و ضعف در کشور ما بسیار نمایان است و جستجوی منابع و مقالات مرتبط با مطالعه معیارهای ارزیابی تحقیق کیفی و انگشت‌شمار بودن آن‌ها شاهدی بر مسئله‌مند بودن این موضوع است. البته در چند سال اخیر با توجه به مقالات، طرح‌ها و پایان‌نامه‌های دانشگاهی، نشانه‌های از افزایش میل به انجام کارهای کیفی

در حال بروز است که این امر نیاز به طراحی رویکردهای نظام‌مند جهت طراحی معیارها و استراتژی‌های دقت‌مندی تحقیقات کیفی را می‌طلبد.

این نوشته به عنوان تلاشی در جهت کنکاش مسائل دقت‌مندی، اقدام به تفکیک معیارهای دقت‌مندی و استراتژی‌های دقت‌مندی از هم نموده و به تشریح هرکدام پرداخته است. لزوم تفکیک معیارها و استراتژی‌ها از هم و بازشناخت نقش این‌ها، در مباحث دقت‌مندی، از جمله هدف‌های نوشته حاضر بود. با مرور ادبیات مرتبط با دقت‌مندی تحقیقات کیفی مشاهده می‌شود که این تفکیک هرچند در منابع لاتین رواج دارد، اما در منابع داخلی جدی گرفته نشده است. مثلاً در مباحث نظری، مثلث‌بندی به عنوان معیار ارزیابی کیفیت تحقیقات کیفی لحاظ شده است. در حالی که بر اساس استدلال‌های این نوشتار مثلث‌بندی نه معیار که راهی برای رسیدن به معیارهایی همچون قابل‌قبول‌بودن و تاییدپذیری است. لذا در این کار، از سویی معیارهای حال حاضر و عمومی معرفی شدند و از سویی دیگر، تاکید شد که استراتژی‌ها کانال‌هایی هستند تا این معیارها بتوانند بر تحقیقات اجتماعی استیلاء یابند. اما نکته حائز اهمیت این مطلب است که هر یک از این معیارها با برخی استراتژی‌ها ارتباط خاص‌تر و بیشتری دارند که این ارتباطها در جدول شماره ۳ به نمایش درآمده است.

جدول ۳- معیارهای دقت‌مندی و استراتژی‌های مرتبط با آن‌ها

معیار	استراتژی‌های مرتبط
قابل‌قبول‌بودن	ارتباط طولانی مدت و مشاهده پیوسته، تثلیث‌بندی، تفحص هم‌تا، تحلیل مورد ناهمخوان، کنترل اعضاء، کفایت مرجع
قابلیت انتقال	توصیف فربه، بازبینی متخصص بیرونی، تحلیل موارد ناهمخوان، مشاهده‌کننده بیرونی
قابلیت انکاء	مشاهده‌کننده بیرونی، کنترل اعضا، پیچیدگی تحلیل، مثلث‌سازی
قابلیت تاییدپذیری	تمامی استراتژی‌های مطرح‌شده برای دقت‌مندی تلاشی هستند به این منظور
انسجام اجزاء تحقیق‌ها	تفحص هم‌تا
کفایت نمونه‌گیری	تحلیل موارد ناهمخوان، کفایت مرجع، توصیف فربه
اعتبار کاربردپذیری	تحلیل موارد ناهمخوان، کنترل اعضاء، پیچیدگی تحلیل
اعتبار اخلاقی	ارائه و پایبندی به پروتکل اخلاقی

در یک پژوهش، انتظار نمی‌رود که محققان به کلیه معیارها بپردازند یا کلیه راهبردها را بکار گیرند. اما باید براساس رویکرد تحقیق خود برای استراتژی‌ها و معیارهای مربوطه مورد استفاده، توجه روشنی داشته باشند. علاوه بر این، ممکن است فرض شود که استفاده جدی‌تر از هر یک از استراتژی‌ها و تعداد بیشتر استراتژی استفاده شده، می‌تواند حاکی از دقت‌مندی بیشتر باشد.

منابع

- بلیکی، نورمن (۱۳۹۶)، *طراحی پژوهش‌های اجتماعی*، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی، چاپ یازدهم.
- پورعزت، علی‌اصغر، پریسا رضایی و حمیدرضا یزدانی (۱۳۸۸)، بررسی موانع نظریه‌پردازی در قلمرو علوم اجتماعی؛ *نشریه مدیریت بازرگانی*، دوره ۱، شماره ۲، بهار و تابستان ۱۳۸۸، صص: ۴۷ تا ۶۲.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۹۰)، *موانع رشد علمی ایران و راه‌حل‌های آن*، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ سوم.
- زیباکلام، صادق (۱۳۹۵)، *ما چگونه ما شدیم؟* ریشه‌یابی علل عقب‌ماندگی در ایران، تهران: روزنه، چاپ بیست و هفتم.
- ساعی‌ارسی، ایرج (۱۳۸۴)، جایگاه روش‌های کمی و کیفی در پژوهش علوم اجتماعی؛ *مطالعات علوم اجتماعی ایران*، ۱۳۸۴، شماره ۴، صص: ۲۱ تا ۴۵.
- طباطبایی، سیدجواد (۱۳۸۷)، *زوال اندیشه سیاسی در ایران: گفتاری در مبنای نظری انحطاط ایران*، تهران: کویر، چاپ هشتم.
- طباطبایی، سیدجواد (۱۳۹۳)، *تاریخ اندیشه سیاسی در ایران*، تهران، کویر، چاپ یازدهم.
- عباس‌زاده، محمد (۱۳۹۱) تاملی بر اعتبار و پایداری در تحقیقات کیفی؛ *جامعه‌شناسی کاربردی*، سال بیست و سوم، شماره اول، بهار ۱۳۹۱، صص ۳۴-۱۹.
- فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۹۶)، *زنانه‌شدن شهر: با تأکید بر فضاهای شهر تهران*، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- فلیک، اووه (۱۳۹۶)، *درآمدی بر تحقیق کیفی*، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی، چاپ نهم.
- کرسول، جان دبلیو (۱۳۹۱)، *پویش کیفی و طرح پژوهش*: انتخاب از میان پنج رویکرد، ترجمه حسن دانایی و حسین کاظمی، تهران: صفار- اشراقی.
- Adom, Dickson, Emad Kamil Hussein & Joe Adu Agyem (2018), theoretical and conceptual framework: mandatory ingredients of a quality research. *International journal of scientific research*, volume 7, issue-1, January 2018, pp: 438- 441.
- Bryman, Alan (2016), *Social Research Methods*, 4th Edition, Oxford, Oxford university press.
- Borggatta, Edgar F. and Rhonda J. V. Montgomery (2000), *Encyclopedia of Sociology Second Edition*, New York, Macmillan, second edition.
- Cleary, Linda Miller (2013), *Cross-cultural research with integrity: collected wisdom from researchers in social settings*, Palgrave Macmillan.
- Coombs, C. (2017). Coherence and transparency: some advice for qualitative researchers. *Production*, 27, e20170068. <http://dx.doi.org/10.1590/0103-6513.006817>
- Creswell, John W. & Cherly N. Poth (2018), *Qualitative Inquiry and Research Design*, choosing among five approach, Thousand Oaks, California, SAGE Publications, fourth edition.

- Denzin, Norman K. (1978), *The research act: A theoretical introduction to sociological methods* (2nd ed.), New York, NY, McGraw-Hill.
- Denzin, Norman K. & Yvonna S. Lincoln (2017), *the SAGE Handbook of Qualitative Research*, Los Angeles, SAGE, third edition.
- Flick, Uwe (2014), *an introduction to qualitative research*, CA, Thousand Oaks, SAGE Publication, 5th edition.
- Geist, B. (1981), *state Audit: development in public accountability*, Palgrave Macmillan UK.
- Gioia, Dennis A. and et al (2012), seeking qualitative rigor in inductive research; *Organization Research Methods*, vol. 16 (1), pp: 15 -31.
- Guba, Egon G (1981), criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries; *ECTJ*, VOL. 29, NO.2, pp: 75- 91.
- Forero, Roberto et al (2018), application of four dimension criteria to assess rigour of qualitative research in emergency medicine. *BMC Health Services Research*, 2018,
- Geertz, Clifford (1973), Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture; *The Interpretation of Cultures*, Selected Essays, New York, Basic Books.
- Given, Lisa M. (2008), *the SAGE encyclopedia of qualitative research methods*, Thousand Oaks, California, SAGE publications.
- Gray, Paul S. and et al (2007), *The Research Imagination: an introduction to qualitative and quantitative methods*, Cambridge University Press.
- Hays, Danica and et al (2016), methodological rigor in journal of counseling & development qualitative research articles: 15-year review. *Journal of Counseling & development*, volume 94.
- Hornby, A. S. (2016), *oxford advanced learner's dictionary*, London, oxford university press.
- Imenda, Sitwala (2014), is there a conceptual difference between theoretical and conceptual frameworks? *Journal of Social Science*, volume 38 (2), pp: 185- 195.
- Kivunja, Charles and Ahmed Bawa Kuyini (2017), Understanding and Applying Research Paradigms in Educational Contexts; *International Journal of higher Education*, Vol.6, No. 5, pp: 26- 41.
- Kline, William B. (2008), Developing and submitting credible qualitative manuscripts, *Counselor Education and Supervision*, 47, 210–217.
- Liamputtong, Pranee (2019), *Handbook of research methods in health social science*, Singapore, Springer.
- Liebow, Eliot (1993), *Tell them who I am: The lives of homeless women*, New York, NY, Penguin.
- Loke, Jennifer (2014), *Rigour and Robustness in Research*.
- Catherine Marshall and Gretchen B. Rossman (2016), *Designing qualitative research*, 6th ed, Thousand Oaks, Sage.

- Matthes, Jörg and et al (2017), *The International Encyclopedia of Communication Research Methods*, John Wiley & Sons, Inc.
- Morrow, S. L. (2005), Quality and Trustworthiness in Qualitative Research in Counselling Psychology. *Journal of Counseling Psychology*, VOL. 52, pp: 250-260.
- Padgett, Deborah K. (2017), *Qualitative Methods in social work research*, Los Angeles, SAGE, third edition.
- Zoë A. Poucher, Katherine A. Tamminen, Jeffrey G. Caron & Shane N. Sweet (2019), Thinking through and designing qualitative research studies: a focused mapping review of 30 years of qualitative research in sport psychology; *International Review of Sport and Exercise Psychology*, DOI: 10.1080/1750984X.2019.1656276
- Rambaree, K (2007), Bringing Rigour in Qualitative Social Research: the use of a CAQDAS; *UoM Research Journal*, volume 13a.
- Russell, Jill and et al (2016), The role of qualitative research in adding value to a randomised controlled trial: lessons from a pilot study of a guided e-learning intervention for managers to improve employee wellbeing and reduce sickness absence; *Trials*, 2016, Vol 17.
- Scharp, Kristina M. & Matthew L. Sanders (2019), what is theme? Reaching thematic analysis in qualitative communication research methods; *Communication Teacher*, 2019, VOL. 33, NO.2, pp: 117- 121
- Smith, Brett & Kerry R. MaGannon (2018), developing rigor in qualitative research: problems and opportunities within sport and exercise psychology; *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 2018, VOL. 11, NO.1, pp: 101- 121.
- Teddlie, Charles and Abbas Tashakkori (2009), *Foundation of mixed methods research: intrgrating quantitative and qualitative approaches in the social and behavioral sciences*, Los Angeles, SAGE.
- Tobin, G.A. and Begley, C.M. (2004) Methodological Rigour within a Qualitative Framework. *Journal of Advanced Nursing*, VOL.48, 388-396.
- Wet, Jacques de and Zimitri Erasmis (2005), towards rirour in qualitative analysis; *Qualitative Research Journal*, Vol. 5, No 1, 2005, pp. 27- 40.
- Whittemore, Robin and et al (2001), Validity inQualitative Research, *Qualitative Health Research*, Vol. 11, No. 4, pp. 522- 37.
- Yin, Robert K. (2016), *Qualitative Research from Start to Finish*, second edition, New York, the Guilford press.
- Yin, Robert K. (2018), *Case Study Research and Application: Design and Methods*, sixth edition, Los Angeles, SAGE.